

TURKISTONDA MILLIY ISTIQLOLCHILIK HARAKATINING VUJUDGA KELISHI

Mustanov Sanjar Eshmurza o'g'li

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti Magistratura bo'limi, Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi tarix mutaxassisligi
2-kurs magistranti

Annotasiya: Maqolada milliy istiqlolchilik haraktining boshlanishi, mohiyati, sabablari va harakatlantiruvchi kuchlari tarixi haqida yozilgan ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar: Katta Ergash, "Dashnoqsutyun", Madaminbek, istiqlolchilik, "bosmachì", "bosmachilik", qo'rboshi, "Ulug' Turkiston".

Bolsheviklar tomonidan Petrogradda amalga oshirilgan Oktabr davlat to'ntarishi Turkiston xalqlarining, shu jumladan, Farg'ona vodiysi aholisining ozodlik va mustaqillikka erishish to'g'risidagi umidlarini oqlamadi. Rossiyadagi bolsheviklar hukumatining rahbarlari Lenin va Stalin tomonidan xalqlarning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi haqidagi e'lon qilingan dabdabali deklaratsiyalar amalda bir parcha qog'ozdan iborat quruq tashviqot bo'lib chiqdi. Mustamlakachilik zulmi ostida ezilib yotgan xalqlar demokratik va gumanistik prinsiplarga asoslangan milliy davlatchilikni qurish o'rniga bu yerda amalda qizil diktatura tomonidan sinfiy-partiyaviy prinsip qo'llanildi. V.I.Lenin hukumati sobiqRossiya imperiyasining milliy o'lkalarida vujudga kelgan Davlat ko'rinishlarining barcha turlarini qonunsiz deb topdi va bu davlatlar burjua-millatchi hukumati deb e'lon qilindi hamda harbiy kuch yordamida zo'raonlik bilan bostirildi.

Turkiston o'lkasida musulmonlarining Qo'qon shahrida bo'lgan favqulodda IV qurultoyida 1917 yil 28 noyabrda Turkiston Muxtoriyati hukumati tashkil topdi va Turkiston Millat Majlisi tuzildi. Afsuski, oradan uch oy o'tar-o'tmas, Turkiston Muxtoriyati hukumati ham yuqorida aytilgan qismatga duchor bo'ldi. Bolsheviklarva so'l eserlar boshqargan Turkiston Sovnarkomi va Toshkent Soveti uni qonga botirdi.

Oradan chorakam bir asrcha vaqt o'tgan bo'lsada, Qo'qonda sovet qo'shinlari tomonidan amalga oshirilgan qirg'in-barotni bugungi kunga kelib hech qanday vaj bilan oqlab bo'lmaydi. "Turkistonning eng tarixiy va buyuk savdo shahri" bo'lgan, asosan shoirlar, hunarmand va savdogarlar yurti hamda sobiq xonlik poytaxti bo'lgan "Ho'qandi latif" o'rnida kuyib kul bo'lgan xarobalarning mung'ayib turishi, o'n mingga yaqin kishining o'ldirilishi, boz ustiga yana o'n minglab odamlarning boshpanasiz, oziq-ovqat va kiyim-kechaksiz qolishi, tinch aholi ustigao'sha 1918 yil fevralida yondiruvchi snaryadlarning otilishi, kommunistlar partiyasi tomonidan sobiq Rossiya imperiyasining chekka o'lkalarida lenincha- stalincha milliy siyosatning amalga oshirilishi qizil imperiyaning dastlabki xuruji edi. Buni Turkistonning o'sha davrdagi partiya va davlat arboblari T. Risqulov, I. Xidiraliev, N.To'raqulov, Q.Otaboev, A.Rahimboev, G.Safarov va D.I.Manjaralarham tan olishgan edi.

Farg'onadagi musulmon aholisining qo'llab-quvvatlashiga tayangan istiqlolchi dastalari harbiy harakatlarini faollashtirdilar. Ular qizil askarlar joylashgan shaharlar, aholi punktlari, ob'yektlar, temir yo'l stansiyalari, neft va ko'mir konlariga to'satdan hujumlar uyushtirishardi. Istiqlolchilar dushmanga qarshi kurashda o'zini oqlaydigan barcha turlaridan foydalandilar.

Istiqlolchilik harakatining avj olishi va uning qurolli kuchlarining shakllanishihisobiga harbiy harakatlarning faollashganidan tahlikaga tushgan Farg'ona viloyatiishchi, soldat va krestyan (dehqon) deputatlari Sovetining 1918 yil 9 iyuldagi maxsus farmoni bilan viloyatda "talontaroj va o'g'irliklarga barham berish maqsadida"[Rajabov Q. 89 bet.] harbiy holat joriy etildi.

Chunki Farg'onadagi istiqloqlilik harakati kuchayib, vodiydagi sovet hokimiyatini tugatishdek darajaga ko'tarilayotgan edi. Buni o'z paytida sovet partiya tarixchisi S. Muraveyskiy ham quyidagicha tan olgandi: "Bosmachilar (*istiqloqlilik* - S.S.) bilan harbiy jihatdan kurashish juda qiyin bo'lmoqda. Bu paytda Marg'ilon uezdining haqiqiy xo'jayini Madaminbekdir. Bosmachilik harakati (*istiqloqlilik harakati* - S.S.) 1918 yil oxiriga kelib sovet hokimiyatiga katta xavf solib turibdi"[Муравейский С. С-24].

Farg'ona viloyati harbiy komissari Buravsevnig 1918 yil 30 iyulda TurkistonMIK nomiga yuborgan ma'lumotiga ko'ra, "Qo'qon uyezdida taniqli qaroqchi Ergashning shaykasi (*Katta Ergash qo'rboshining guruhi* - S.S.) harakat qilmoqda. Bu yerga tashlangan militsiya va qizil askar kuchlari ojizlik qildi. Namangandan zambaraklar bilan qo'shimcha qizil askar qismlari yuborildi"[Rajabov Q. 89 bet.].

1918 yil 2 sentyabrda Namangan uezdining To'raqo'rg'on volostidagi Sharq qishlog'ida qo'rboshi Katta Ergash o'zining 2400 yigitdan iborat dastasi va qo'rboshi Qobul bilan birgalikda Sergeyev boshchiligidagi qizil askarlar otryadi bilan jangga kirdi. To'p va pulemyotlari bo'lgan qizil askarlar bu jangda mag'lubiyatga uchrab, orqaga chekindilar[Rajabov Q. 91 bet.].

Arxiv hujjatlarining dalolat berishicha, Katta Ergash qo'rboshi qo'l ostida 1918 yil kuzida har birida 20 nafardan 1 800 nafargacha yigit bo'lgan 70 nafar qo'rboshi dastasi harakat qildi[Xasanov M. С-16].

Oktabr oyida Katta Ergash qo'rboshi qo'shinida kamida 15 000 kishi bo'lgan, shu bilan birga uning qo'shini tarkibida 2 ta zambarak va 4 ta pulemyot ham bo'lgan. Katta Ergash qo'rboshining yigitlari qishloqlarda o'z nazoratlarini joriy qilishdi. Farg'ona vodiysining yirik shaharlariga eltuvchi yo'llar ham ular qo'lida edi. Mana shunday vaziyatda 1918 yil kuzida Toshkentdan Turkiston Respublikasi XKS rais V.D.Figelskiy va harbiy komissar K. P. Osipov Farg'ona viloyatiga kelishdi. Figelskiyning o'zi guvohlik berishicha Katta Ergash qo'rboshining istehkomlaridan biri joylashgan Xonobod qishlog'i (Bachqirdan 3,5 chaqirim shimoli-sharqda) 5 soatlik jangdan so'ng yer yuzidan supurib tashlandi. Istehkomdagi 800 mujohiddan atigi 15 nafari tirik qoldi["Наша газета", 22 декабрь 1918 г.].

Xolxo'ja Eshon guruhi va O'sh shahri aholisi boshiga bundan ham og'irkulfatlar solindi. Qizil askarlar otryadi jang bilan istiqloqlilarni shahardan suribchiqarishdi. Eski shahar talandi va bozorga o't qo'yildi. Qizil askarlarga dashnoqlar otryadi ham qo'shilgach, "qaytadan talon-toroj, zo'rlash boshlandi, hatto bolalarni o'ldirib, tanasini bo'laklarga ajratishdi. O'sh shahrining o'zida 5 kundavom etgan qirg'in natijasida 2 000 kishi halok bo'ldi"[Rajabov Q. 91 bet.].

Andijon shahrida joylashgan Salayev otryadi Madaminbekning Eski Marg'ilonga kelganini eshitib, bu shaharni to'plardan o'qqa tutib, butunlay vayron qilib tashladi[Rajabov Q. 91 bet]¹⁴. "Dashnoqsutyun" armanilar partiyasining a'zolari dashnoqlar tomonidan Farg'ona vodiysida 1918 yilda qilingan xunrezliklar ichida Chust shahridagi fojiali voqealar alohida ajralib turadi. Namangan va Qo'qondan yetib kelgan va aksariyati dashnoqlardan iborat bo'lgan qizil armiyachilar otryadi shahardagi 1500 kishini - tinch musulmon aholisini so'yib tashlashdi. Dashnoqlar otryadining komandiri ko'zlari qonga to'lib: "Biz bugungi kunni xuddi qimmatbaho olmosdek 20 oy kutdik", - deb ta'kidladi [Rajabov Q. 92 bet.]. Qatag'on bilan birga shaharda ommaviy ravishda talon-taroj o'tkazildi. Shuning uchun ham "Ulug'Turkiston" ro'znomasi armanilarga nisbatan nafratini ochiq ko'rsatib, quyidagilarni yozgan edi: "Turkistonning boshqa yerlarida nechikdir, ammo Farg'onada armanilarning harakatini ko'rgan kishi ularni Farg'onag'a hokimi mutlaq yoxud Farg'ona armani millatining hokimiyati qo'lida deb o'ylaydi. Ho'qand ispolnitelniy komitetining raisida bir armanidir"["Ulug' Turkiston", № 115. 1918 yil 16 iyul.].

1918 yil kuzida Madaminbekning endigina shakllanayotgan armiyasi Andijon atrofidagi janglarda katta jasorat ko'rsatdi. Ana shunday janglarning birida qizil armiya jangchilari o'z

komandiri Orlovdan ajralib va 170 o'likni qoldirib, shahargaqochib kirishdi. Madaminbek bu jangda ikkitadan zambarak va pulemyot, ancha miqdordagi miltiqni o'lja oldi.

Farg'onadagi istiqlolchilik harakati tarixiga Bozorqo'rg'on, Qo'qonqishloq, Oyimqishloq, So'zoq qishlog'i fojialari eng dahshatlilar bo'lib yozildi. Sovet askarlari, rus krestyanlari va arman dashnoqlari o'zaro birgalikda 1918 yilning oxiri va 1919 yilning boshida Farg'ona viloyatidagi bu to'rtta yirik qishloqni yer yuzidan butunlay supurib tashlashdi, barcha aholi esa qirib tashlandi. Ushbu fojialarda, xususan, Konovalov otryadi juda mash'um rol o'ynadi[Rajabov Q. 94 bet].

Istiqlolchilik harakatiga umumiy rahbarlik 1918 yilning oxiriga kelib Madaminbek qo'liga o'tgach, endi Katta Ergash va uning ta'siridagi ba'zi yirik qo'rboshilar, xususan, Xolxo'ja Eshon Madaminbekka bo'ysunishdan bosh tortdilar. Ahvol shu darajaga borib yetdiki, 1919 yil 14 aprelda «Isfara yonida Madaminbek va Ergash qo'shinlari o'rtasida o'zaro jang bo'ldi. Bu jangda mag'lubiyatga uchragan Ergash So'x qishlog'iga chekindi.

Shunday qilib, 1919 yilning boshiga kelib Farg'ona vodiysida istiqlolchilik harakatining ikkita yirik markazi vujudga keldi. Birinchi yirik markaz Madaminbek boshchiligida bo'lib, viloyatning Skobelev, Andijon va Namangan uyezdlarini qamrab olgandi. Madaminbekning qarorgohi Marg'ilon shahridan uncha uzoq bo'lmagan Toshloq yaqinidagi Garbuva qishlog'ida joylashgan edi.

«1919 yil yanvarda Madaminbek qo'l ostida 16 000 kishidan iborat qo'shin bo'lgan», - deb ta'kidlanadi Farg'ona viloyati Soveti nomiga 1919 yil 27 yanvarda yo'llangan o'ta shoshilinch ma'lumotnomada. Madaminbek yigitlari 1919 yil fevral oyiga kelib, 20 000 kishidan ortib ketdi.

Istiqlolchilik harakatining ikkinchi yirik markazi qo'rboshi Katta Ergash boshchiligida Qo'qon uyezdida bo'lib, Katta Ergashning qarorgohi Yangiqo'rg'on volostidagi Bachqir qishlog'ida bo'lgan. Uning asosiy o'rinbosari qo'rboshi Eshmat qirg'iz edi. To'ychi, Umar, Hamdam (Mavlonboyev) uning eng obro'li qo'rboshilaridan hisoblangan. O'sh uyezdida Katta Ergash qo'rboshining ta'siri nisbatan kuchli bo'lgan. Asosan qirg'iz mujohidlari harakat qilgan Oloy vohasida Muhiddinbek va Jonibek Qozi boshqa qo'rboshilarga rahbarlik qildilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Turkiston o'lkasida muxtoriyatning ag'darilishi, bolsheviklar hokimiyatining o'lkada zo'rlik bilan o'rnatilishi va bu boradagi xalqimizga nisbatan mustamlakachilik siyosati nohaqliklar, xo'rliklar xalqimiz tarixining ayanchli sahifalaridan biriga aylandi. Natijada, bu holat o'lkamiz xalqlarining milliy vatanparvarlik tuyg'ularining yanada kengroq jonlanishiga va milliy mustaqillik uchun kuchli va o'ta makkor dushmanga qarshi ayovsiz va beshafqat kurashga o'tlanishiga turtki bo'ldi.

Foydalanigan adabiyotlar

1. Rajabov Q. Farg'ona vodiysidagi istiqlolchilik harakati: mohiyati va asosiy rivojlanish bosqichlari. Toshkent. Yangi nashr. 2015. 89-bet.
2. Муравейский С. (Лопухов В.). Очерки по истории революционного движения в Средней Азии. – С-24.
3. Хасанов М. Фергана после Кокандских событий (февраль 1918 - март 1919 года). Т. Fan va turmush jurnali-1990. С-16.
4. “Наша газета”, 22 декабрь 1918 г.
5. “Ulug' Turkiston”, № 115. 1918 yil 16 iyul